

Nové poznatky o vile Tugendhat

Zdeněk Kudělka, Lenka Kudělková

Historie této brněnské stavby je dostatečně známá, z nejmladší literatury ji shrnul například W. Tegethoff.¹⁾ Nejvíce mezer, popřípadě nejasností v ní spadá nepochybně do let války a let těsně následujících, poněvadž k osudu domu v tomto údobí chyběly písemné doklady. Teprve před krátkou dobou byla spoluautorka článku upozorněna na existenci některých materiálů a jejich nedávné archivní zpracování.²⁾ Jde o písemnosti z fondu Moses Löw-Beer, národní správa soukromého jmění, v Moravském zemském archivu v Brně, H 1008/1–4, a Soukromá likvidační správa, tamtéž, D 23, které doplňují a upřesňují známá fakta o historii domu z této doby /I/ a přinášejí některé nové poznatky také o jeho stavu a inventáři v prvních poválečných měsících /II/. Cenným příspěvkem k poznání dějin vily Tugendhat, v tomto případě naopak jejího vzniku, je ovšem kuriózní „objev“ několika plánů /III/.

Převážně české písemnosti sestávají z Přiznání k dani činžovní za léta 1943, 1945, 1946, 1951, z Protokolu o stavu domu z roku 1945, z korespondence Národní správy nad soukromým majetkem rodiny Löw-Beerů se Stavební skupinou pro okamžitá opatření v Brně z roku 1945, s Krajským národním výborem v Brně z let 1947–1952, s Archivem ministerstva vnitra z roku 1946, s Ministerstvem průmyslu z let 1949–1951, s právním zástupcem rodiny a z jeho korespondence s Okresním soudem civilním v Brně z let 1949–1951, dále z konceptu hlášení o majetkovém stavu nemovitostí a mobiliáře (1944?), ze Soupisu a ocenění předmětů z roku 1945 a z dalších, pro stavbu již nevýznamných dokladů.

I.

Z přiznání k dani činžovní za rok 1943 vyplývá, že uživatelem vily v této době byl pouze domovník Josef Schnürmacher. V poznámce dále stojí, že „s poukazem na údaje z 9. III. a 19. XII. 40 oznámeno, že tato budova není pronajata a (je) neužitečná pro velké udržovací náklady od března 1939 a tudíž využití nepřichází v této době v úvahu. K hlídání tohoto o samotě stojícího domu a v něm se č á s t e č n ě (proloženo autory, podobně i dále) nacházejícího zařízení byl d o s a v a d n í m u domovníkovi Jos. Schnürmacherovi byt dán k dispozici úplně bezplatně“. Rovněž v Přiznání za rok 1945 (doklad o přiznání za předchozí rok chybí), v němž jako poplatník již vystupuje Národní správa soukromého jmění rodiny Löw-Beerů (dříve Grete Tugendhat), je Schnürmacher uveden jako jediný uživatel části domu, jemuž byl byt dán zdarma za hlídání domu. V písemnosti se opět konstatuje, že dům byl „pro velké udržovací náklady nepronajat od března 1939“. To však odpovídá skutečnosti jen částečně. Z literatury je sice známo, že ještě v říjnu nebo v listopadu 1940 německý voják a někdejší student architektury Louis Schoberth po spřátelení se správcem domu, který – jak Schoberth píše – v něm s manželkou zůstal po jeho opuštění rodinou (buď šlo o někdejšího šoféra Lössla, nebo o zmíněného domovníka Schnürmachera), se v něm po dlouhé hodiny s á m volně pohyboval³⁾; na druhé straně se však v nesignovaném a nedatovaném konceptu zprávy o majetkovém stavu nemovitostí a mobiliáře rodiny, pocházejícím nejdříve z pokročilého nebo pozdního roku 1944, uvádí, že dům byl pronajat – bohužel rovněž bez udání data – panu Walteru (tedy nikoli Willimu) Messerschmidtovi, řediteli Klöcknerwerke v Brně, za měsíční nájemné 3. 000 K. Mimoto je z lístků pro domácnost patrné, že v domě bydlel přinejmenším od září 1943 soustružník Eduard Anland se třemi nebo čtyřmi rodinnými příslušníky, rovněž německé národnosti, zčásti přihlášenými až během následujícího roku, a to až do pozdního čtyřiačtyřicátého, popřípadě počátku (číslovka měsíce je nečitelná) pětačtyřicátého roku. Od ledna do dubna tohoto roku bydlela v domě i provozní sociální pečovatelka Edith Saegerová, zřejmě také německé národnosti.

V rekapitulaci majetku Grety Tugendhatové k 30. červnu 1945 byla cena stavby odhadnuta na 800.000 korun. V tomto i v dalších dokladech je uvedeno, že G. Tugendhatová vlastnila mimoto dva domy v Berlíně, a to na Uhlandstr. 39 a 89–90. Vzhledem k tomu, že se po osvobození Československa k majetku rodiny nikdo nepřihlásil a že pobyt členů rodiny v cizině nebyl znám, byla 17. července 1945 zavedena výměrem Ministerstva průmyslu na její soukromé jmění (prozatímní) národní správa se sídlem v Brně, Václavská 2 a jejím správcem se stal dr. Havlík. S tím, aby „tuto správu vykonávala ve s p o j e n í s národní správou firmy Mos. Löw-Beer“. 15. dubna 1946 se správa dotazuje v Archivu ministerstva vnitra, jaké národnosti byli členové rodiny; mezi nimi je uvedena také Greta Tugendhatová. Výnosem Ministerstva průmyslu z 25. září 1946 byla zavedena nová Národní správa v čele s Janem A. Horáčkem, členem předchozí správy. V dalším přiznání daní, za rok 1946, je uvedeno, že do 1. srpna 1945 vila nebyla pronajata a následuje záznam: Karla Hladká, rytmičká škola, která podle přiznání za rok 1951 užívala dům do 30. června 1950. V tomtéž přiznání je však v rubrice jména spolumajitelů poznamenáno: Od 1. ledna 1947 převedeno do vlastnictví Krajského národního výboru v Brně jako majetek státní a knihovně přiděleno Státnímu ústavu zdravotního tělocviku jako k o n f i s k á t. V závěru přiznání je zápis: Dům dnem 1. 1. 1947 rozhodnutím Krajského národního výboru Brno 15. 12. 1950 k o n f i s k o v á n pro KNV Brno (tj. se zpětnou platností a – jak bude ještě patrné – nezákonně).

Nové adresy Národní správy: před únorem 1947 Masarykova 37, od března 1949 nebo rovněž již o něco dříve Kozí 12 (někdy v této době vystřídal J. A. Horáčka ve funkci správce Vlastimil Krippel), 1950 Olomoucká 12.

31. března 1949 posílá Národní správa Mos. Löw-Beer Ministerstvu průmyslu (referent dr. Z. Nešpor) na jeho žádost podrobný rozpis majetku rodiny. V něm je uvedeno, že za okupace byl majetek zabaven Gestapem jakožto židovský a že došlo k jeho částečné arizaci. Pozůstalost po Alfrédu Löw-Beerovi, otci G. Tugendhatové, dosud nebyla projednána, poněvadž nebyl prohlášen za mrtvého, což byl předpoklad pozůstalostního a dalšího řízení. V době sepsání požadovaného soupisu probíhalo šetření žádosti o r e s t i t u c i majetku, podané (asi dost pozdě) právním zástupcem rodiny JUDr. Františkem Sobotkou z Prahy, o němž je první zmínka v dodatcích ke Zprávě Národní správy Ministerstva průmyslu z 12. března 1949. O restituční řízení bylo zažádáno poměrně velmi pozdě patrně proto, že podle §§ 2–6, resp. 7, odst. 1, písm. g dekretu prezidenta republiky z 19. května 1945 č. 5 Sb. zákonů a nařízení šlo o jmění příslušníků německé národnosti. Tento problém byl zřejmě vyřešen až roku 1948, kdy v Katastru osob do Brna příslušných č. 143314 je u jména Fritz Tugendhat poznámka: „Osvědčení o čl. st. obč. 75504/48–XIV ze dne 2. 6. 1948 ÚNV v Brně. Uvedena je na něm i manželka Markéta, roz. Löw-Beerová, nar. 16. 5. 1905“. Zřejmě proto nebyla zatím žádná část jmění majitelům vrácena. (Dům na Černopolní i se zahradou je v rozpisu nemovitostí oceněn částkou 784.000 korun.) V době zmíněného vyjádření Národní správy tedy probíhalo restituční řízení a nebyl ještě vydán ani výměr o restituci, ani konfiskační výměr. Jednání se octlo na mrtvém bodě nepochybně především pro politickou situaci, tj. pro umělé protahování nebo přerušování procesů. Nicméně ještě 8. června 1949 podal dr. Sobotka návrh, aby Okresní soud civilní v Brně vydal usnesení, podle něhož by byl převod nemovitostí na bývalou německou říši podle nařízení někdejší německé tajné státní policie z 12. ledna 1942 (resp. již ze 4. října 1939) prohlášen za neplatný. Jako předmět návrhu je však uvedena nikoli vila Tugendhat, nýbrž pouze dům na Sadové 22 se stájemi a zahradou, majetek Alfréda Löw-Beera. V této písemnosti je také poprvé zaznamenána jeho smrt; zahynul v březnu 1939 při pokusu o překročení hranice protektorátu (později doplněno o místo – Stříbro). U Okresního soudu civilního v Brně bylo proto zahájeno řízení o prohlášení Alfréda Löw-Beera za mrtvého. Mezi dědici jeho pozůstalosti je uvedena také dcera Markéta Tugendhatová, bytem Caracas. 19. dubna 1950 však Okresní soud vydal usnesení, jímž se p ř e r u š u j e restituční řízení do doby, než bude „pravoplatně rozhodnuto o státní spolehlivosti zůstavitele Alfréda Löw-Beera a dědiček Marianny Löw-Beerové a Markéty Tugendhatové“.⁴¹

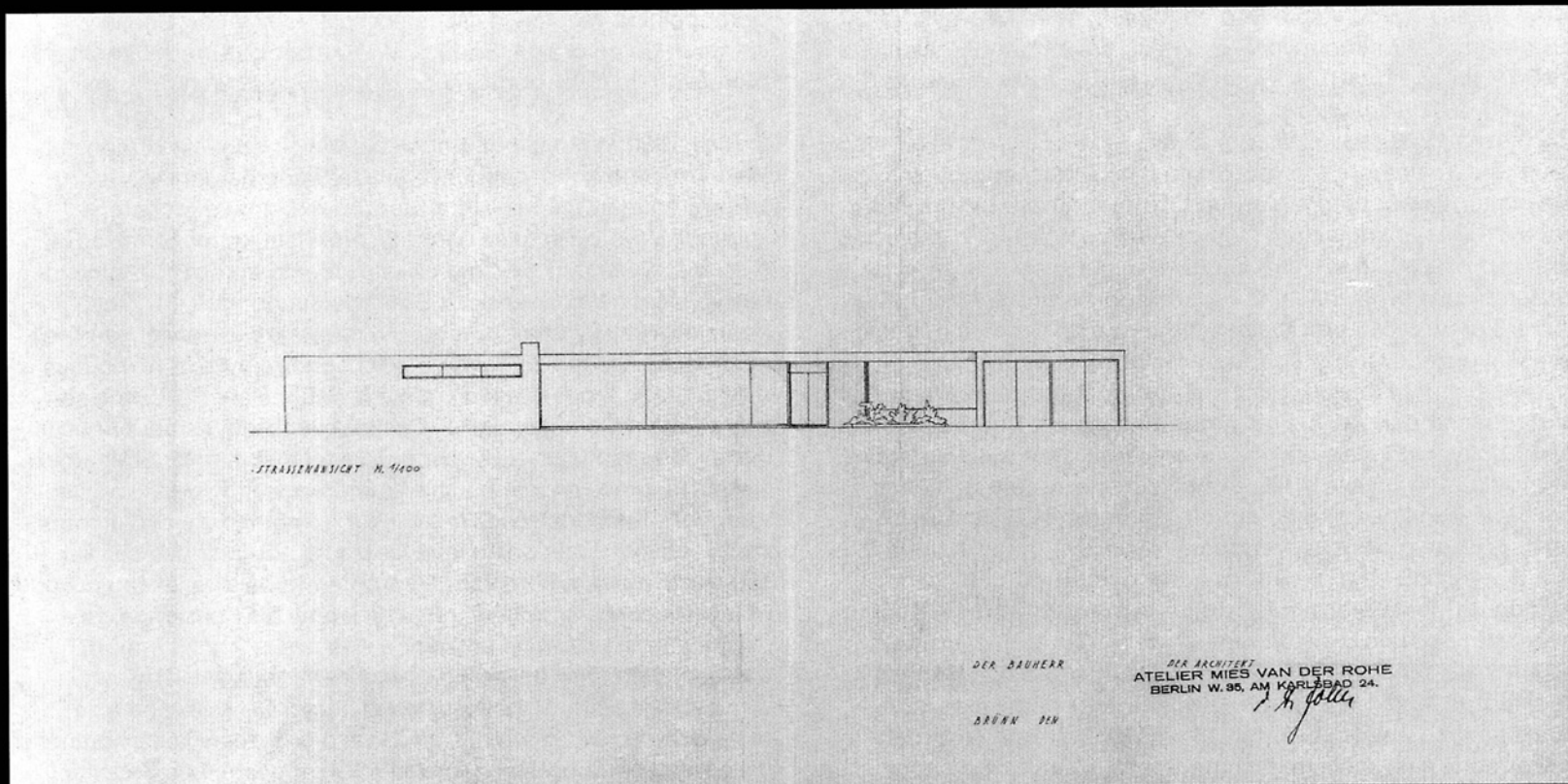
25. srpna 1950 Ministerstvo průmyslu (opět dr. Nešpor) sděluje Národní správě majetku Mos. Löw-Beer, že o přidělení domu na Černopolní ulici 45 zažádal Státní ústav léčebného tělocviku v Brně a požaduje jméno osoby, které je dům knihovně připsán, aby ministerstvo mohlo národní správu svěřit Státní zdravotní správě. 1. září k tomu Národní správa majetku Mos. Löw-Beer ministerstvu oznamuje, že budova je knihovně připsána Gretě Tugendhatové. Tuto informaci si Ministerstvo průmyslu 20. září vyložilo mylně tak, že dům není knihovně připsán členům rodiny Löw-Beerovy a že Greta Tugendhatová ho patrně nabyla za okupace arizací (!). Pro uvedení věci na pravou míru k tomu Národní správa 29. září sděluje stav v pozemkových knihách: 1939 Greta Tugendhatová, 1940 výmaz této položky po zabavení německou tajnou státní policií, 1943 vlastník Deutsches Reich, 1946 zavedení národní správy. S tím, že toho času probíhá pro dům na

Černopolní (a všechny další nemovitosti rodiny Löw-Beerovy, tj. Cejl 6, Botanická 14, Sadová 22, Kalvodova 8) restituční řízení, přerušené do doby doručení požadovaných dokladů o spolehlivosti.

3. října 1950 informuje dr. Sobotka správce Krippela o žádosti (není uvedeno koho, nepochybně Krajského národního výboru v Brně) adresované Ministerstvu průmyslu, aby „dům paní Tugendhatové byl vyňat z národní správy soukromého majetku a správa předána nynějšímu uživateli tohoto domu“, tj. Státnímu ústavu léčebného tělocviku v Brně. Nedlouho nato, 31. října, brněnský Krajský národní výbor „vykonáváje působnost, která na něj byla přenesena z Fondu národní obnovy“ vydává rozhodnutí o odevzdání k o n f i s k o v a n é h o (!) majetku, tj. domu se zahradou na Černopolní ulici, Československému státu pro účel: „Ústav tělesné kultury“. Státnímu ústavu léčebného tělocviku bylo vlastnické právo přiznáno usnesením Okresního soudu civilního v Brně 27. listopadu téhož roku, jak o tom brněnský KNV informoval 15. prosince národní správce domu. 23. prosince se však Ministerstvo průmyslu dotazuje správce Krippela, „z jakého důvodu byla provedena konfiskace“. Ten 10. ledna 1951 odpovídá, že „hlavním podkladem byl prokázáný v e ř e j n ý z á j e m“ (!) a 3. února akt převodu vily po opožděném obdržení listiny KNV zpochybňuje s tím, že budova dosud nebyla konfiskována a že proto požádá KNV, aby své rozhodnutí o odevzdání konfiskovaného majetku zrušil. Současně o tomto kroku uvědomuje dr. Sobotku a prosí ho, aby formou upozornění nebo protestu sdělil KNV, že byla včas podána žádost o restituci budovy Gretě Tugendhatové. V. Krippel po kratší přestávce oznamuje 10. dubna 1951 Ministerstvu průmyslu (referent stále dr. Nešpor) výsledky svého šetření o rozhodnutí KNV, které plně charakterizují dobové nezákonné praktiky, v případě značného jmění rodiny Löw-Beerů stupňované komunistickým třídním bojem s představiteli buržoazie, úsilím přisvojit si jejich majetek a v neposlední řadě i skrytým antisemitismem. V dopise mimo jiné píše, že konfiskace budovy nebyla vůbec vyhlášena a že k ní bylo použito n á v r h u (!) Fondu národní obnovy soudu k vyznačení na nemovitostech. Dále píše, „že se jednalo urychleně a že budova byla potřebována z veřejného zájmu. Řízení na podkladě tohoto veřejného zájmu by bylo bývalo velmi zdoluhavé, proto sáhl KNV Brno ku kratší cestě, vyplnil zmíněný příložený tiskopis, resp. jej vyplnila expositura Fondu v Brně... a na podkladě toho byla zapsána v pozemkových knihách. Jak mi bylo vysvětleno, jedná se o postup z m a t e č n ý avšak orgány lidové správy použily všech po ruce jsoucích prostředků, aby tuto ... záležitost co nejrychleji vyřídily. Sám předseda KNV velmi bedlivě sledoval urychlené řízení“. Touto zprávou o nezákonném převodu vily Tugendhat jako konfiskátu (ačkoli restituční řízení nebylo uzavřeno) do majetku státu, končí soubor písemností o válečných a poválečných osudech majetku rodiny Löw-Beerů.

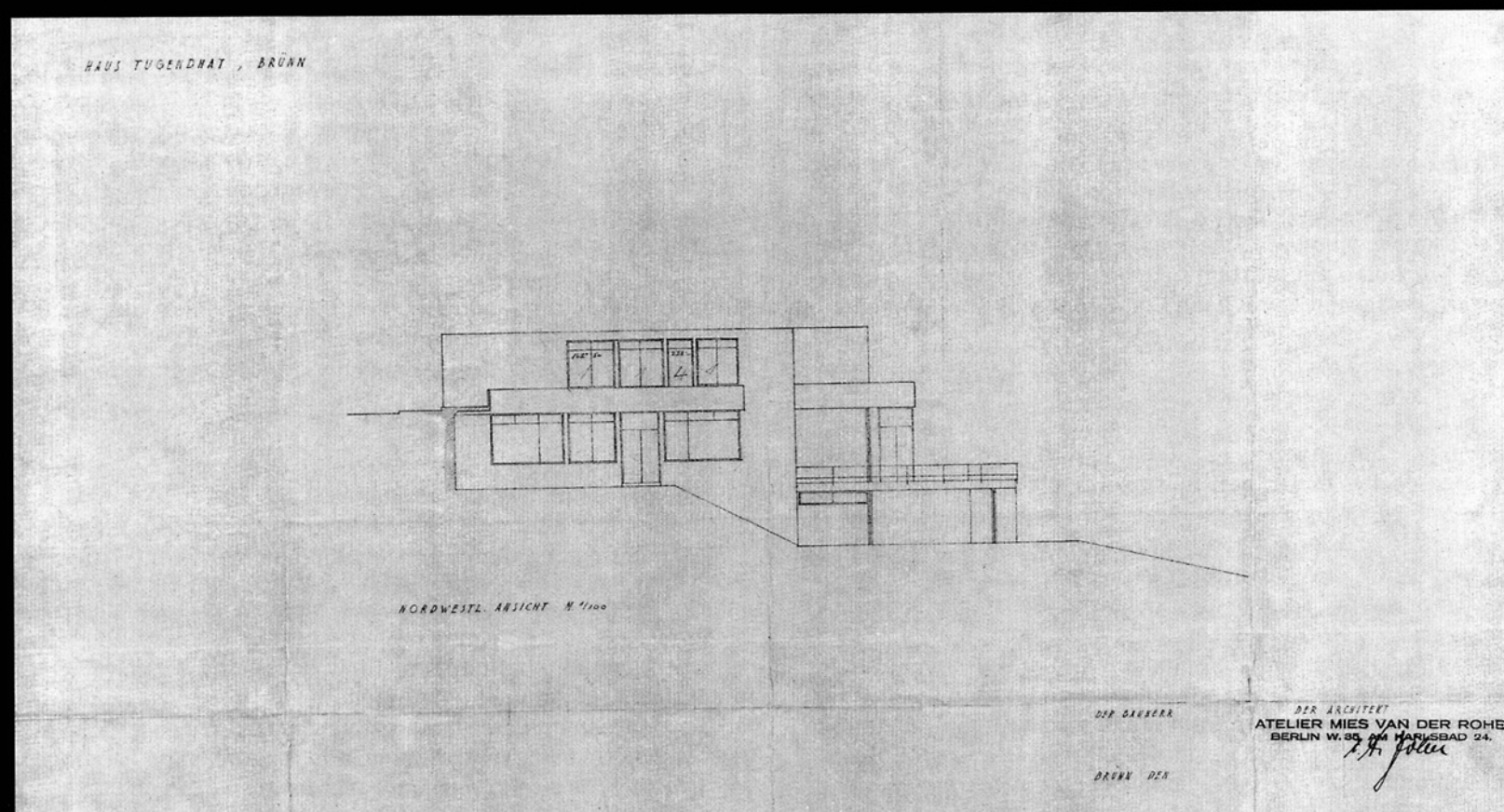
II.

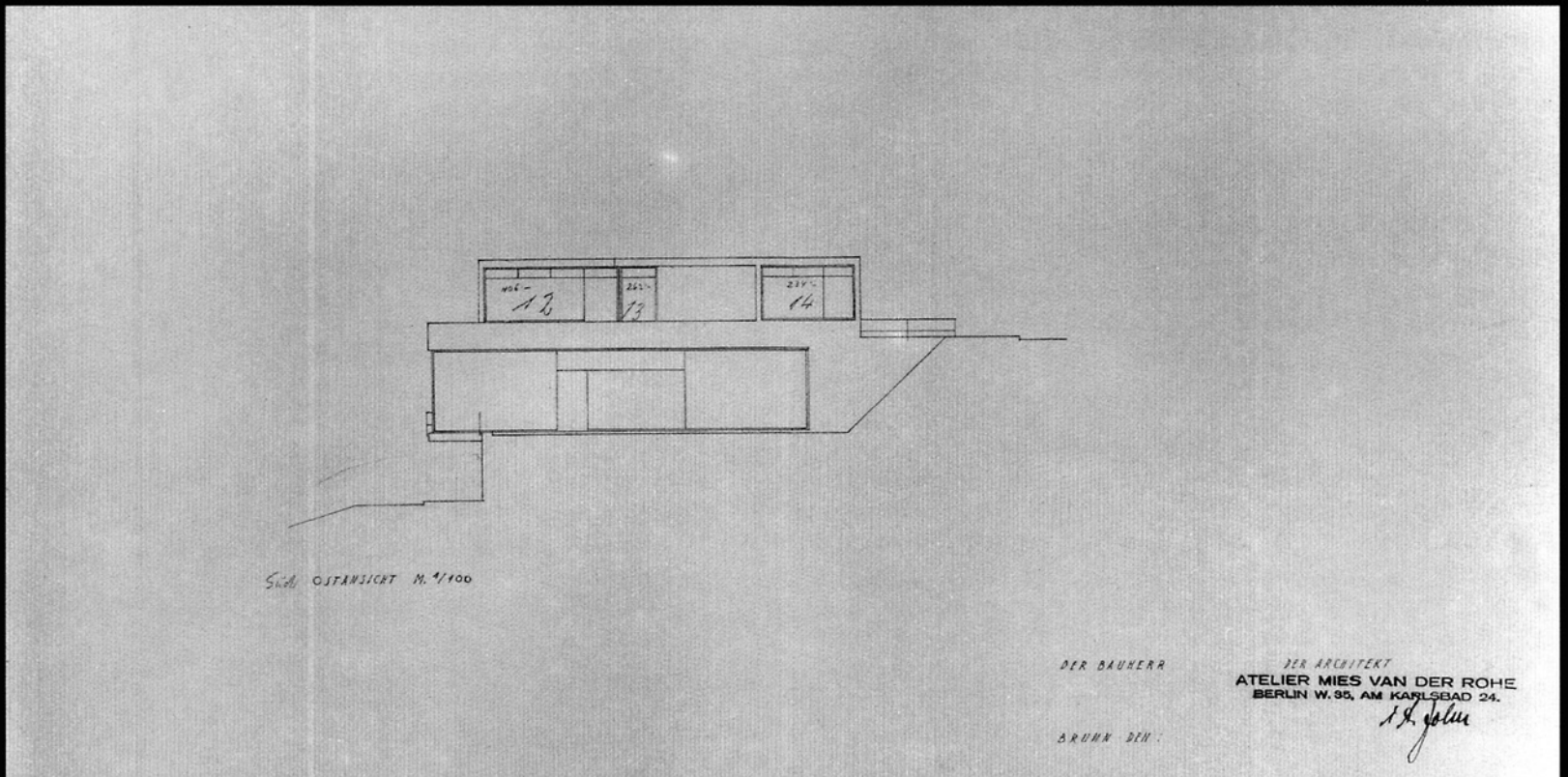
Neobratná formulace „částečně se nacházející zařízení“ v uvedeném Přiznání k dani činžovní za rok 1943 potvrzuje domněnku, že s opuštěním vily rodinou Tugendhatů nezůstal její mobiliář dlouho intaktní. Některé jeho cennější kusy si manželé vzali, jak známo, s sebou, další se z domu dostaly jinou cestou. Tu naznačuje již Schoberthova zpráva z podzimu 1940, podle níž byl mobiliář a dokonce i polokruhová stěna jídelny levně odprodány (kým a komu v hlídaném domě?) a hrozilo zašantročení nejen vestavěných skříní, ale také onyxové stěny jejím rozřezáním na náhrobní kameny (!). K další, a to velmi radikální změně v interiéru vily

*Ludwig Mies van der Rohe, Vila Tugendhat, 1928-1930. Brno, Černopolní 45;
nárys severovýchodního, uličního průčelí, 16.4. 1929
Foto Karel Šabata.*

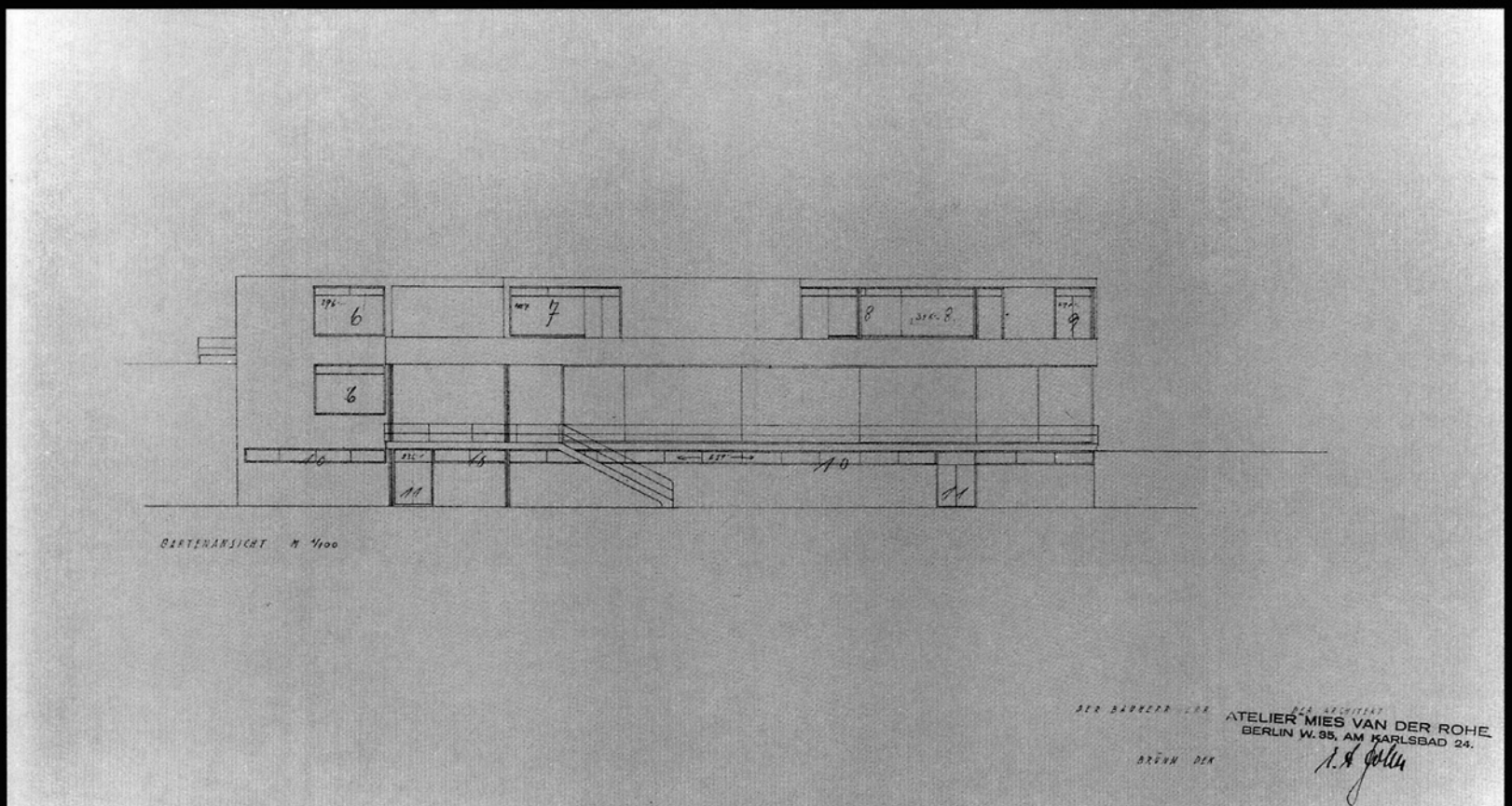
*Ludwig Mies van der Rohe, Vila Tugendhat, 1928-1930. Brno, Černopolní 45;
nárys severozápadního, bočního průčelí, 16.4. 1929
Foto Karel Šabata.*

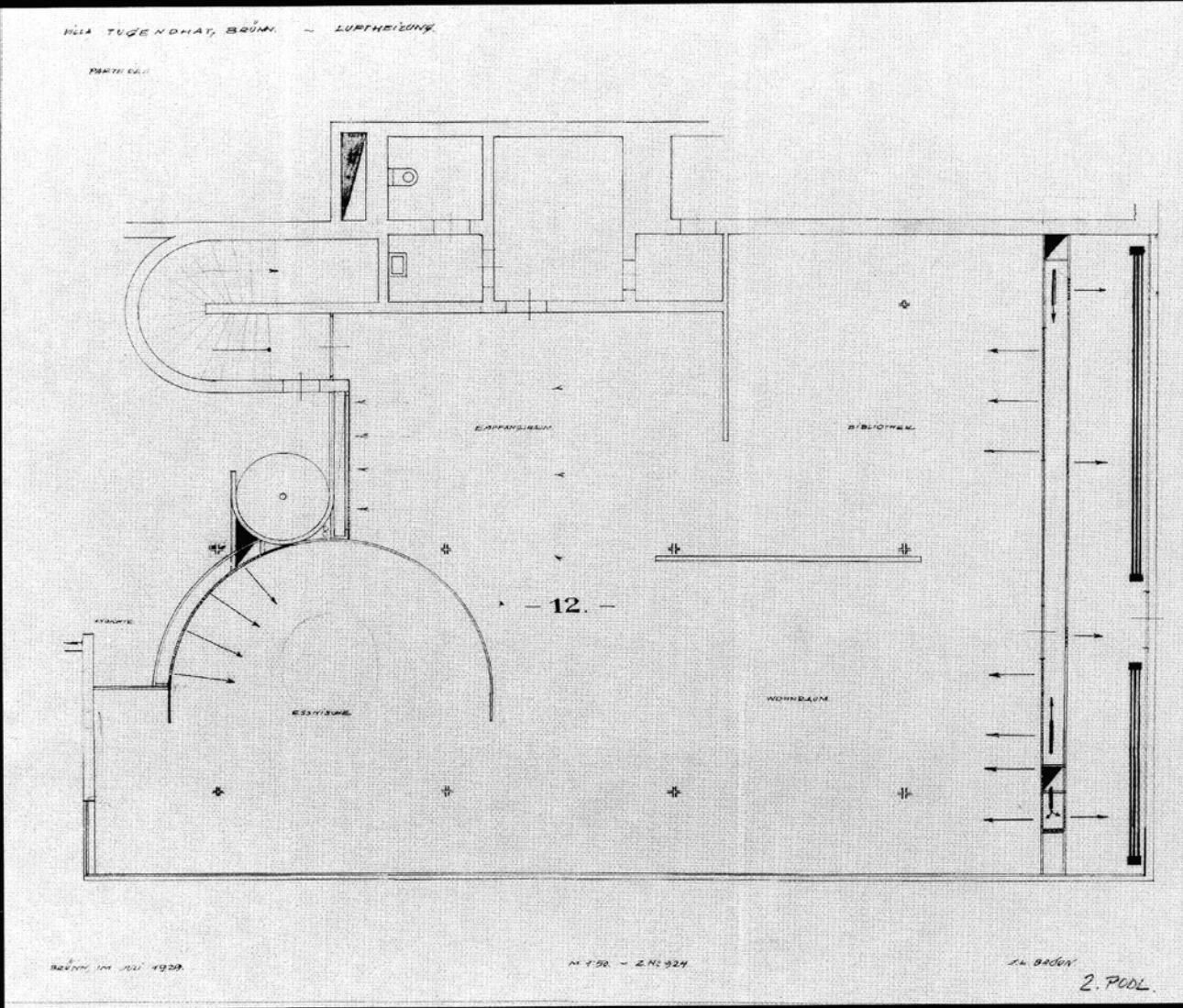

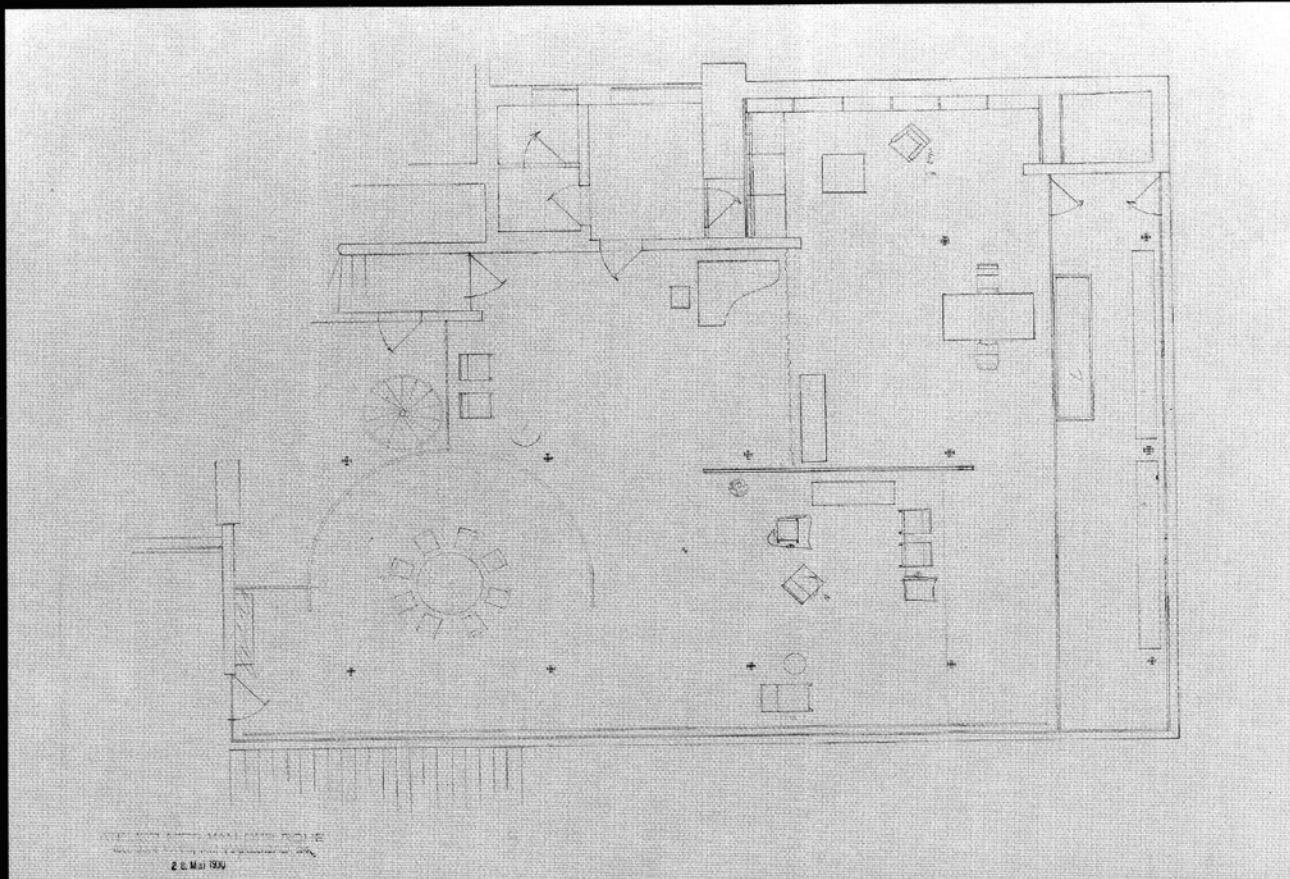
Ludwig Mies van der Rohe, Vila Tugendhat, 1928-1930. Brno, Černopohní 45;
nárys jihovýchodního, bočního průčelí, 16.4. 1929
Foto Karel Šabata.

Ludwig Mies van der Rohe, Vila Tugendhat, 1928-1930. Brno, Černopohní 45;
nárys jihozápadního, zahradního průčelí, 17.4. 1929
Foto Karel Šabata.

Ludwig Mies van der Rohe, Villa Tugendhat, 1928-1930. Brno, Černopohní 45; vzdušne vytápění a klimatizace ve 2. podlaží, červenec 1929). Foto Karel Šabata.

Ludwig Mies van der Rohe, Villa Tugendhat, 1928-1930. Brno, Černopohní 45; rozmístění mobiliáře ve 2. podlaží, 28. 5. 1930. Foto Karel Šabata.

došlo nepochybně s jejím prvním (nebo prvním známým?) dalším uživatelem, nájemcem Walterem Messerschmidtem, na jehož náklady byl dům „von Grund auf hergerichtet“. S tímto údajem lze především spojit asi jeho největší stavební úpravy za války, nejčastěji vytvářením menších místností a prostor vestavbou přepážek, na vnějšku zvýšením komína. Asi ještě za téhož uživatele byla zčásti překryta skleněná stěna haly i přilehlé chodby k někdejší dětským pokojům a zadržena průchod na horní terasu.

O vzhledu vily po skončení války vypovídá nejpodrobněji Protokol o stavu domu, pocházející patrně z podzimu 1945. Vedle zmínky o provádění adaptací nájemkyní Karloou Hladkou, Národní správou zatím nepotvrzených, obsahuje inventář všech místností a prostor, porůznu i s poznámkami o jejich stavu. Tak například koupelna rodičů „bez zrcadel, poškozená, lépe řečeno zničená“, v pokoji vychovatelky „chybí jedny dveře, veškeré okenní tabule rovněž“, na terase „poškozená lavice a ... poházeny části nábytku jako palivové dřevo“, v bytě domovníka „vše v dezolátním stavu, zpustošené, vybité, rozlámané, na zemi plno střepů, smetí a špíny, hadrů, různých odpadků, skla a pod. Záchody ucpané“. V obývacím pokoji, tj. v obytné a společenské části hlavního podlaží, „Velké okenní tabule roztřískané, všude plno skla a koňského trusu, poněvadž v celé vile byly ubytovány koně. Zůstala pouze onyxová deska, vestavěná knihovna, ze které bylo vyňato několik desek a 1 křídlo je značně poškozeno, neboť je vyrváno ze zdi ...“. V prázdné filmové komoře a v jídelně „plno hnoje, v kuchyni rozbitý dřez, rozbitý kuchyňský stůl, kredenc bez dveří a zásuvek“, z pokoje pro služku odvezl Národní výbor v Černých Polích francouzskou pohovku, ve sklepě „plno koňského trusu“, v prázdné sušárně „pouze 2 odmontované prasklé radiátory“, chyběly motory ke stroji pro výměnu vzduchu a pro spouštění oken, v kotelně poškozeny kotle atd. Spolu s dalšími údaji o inventáři budovy a jeho stavu vyplývá, že ze zbytku původního vybavení vily, popřípadě „obohaceného“ o několik kusů nábytku po W. Messerschmidtovi nebo dalších nájemcích, nezůstal kámen na kameni. Jeho zdevastování lze přičíst na vrub „případným zásahům střel a granátů“, o kterých píše zmíněné dodatky ke zprávě Národní správy z 12. března 1949, především však patrně pobytu sovětských (nebo rumunských?) vojáků. Škody, způsobené válečnými událostmi, ohlásila však Národní správa 15. září 1945 Stavební skupině pro okamžitá opatření v Brně jen jako „škody na bytovém zařízení a svršcích“ (uvádí „poškození gumové podlahy, oken a dveří a malby“ v hodnotě 300.000,- Kč), nikoli na samotné budově. Jejich opravu, kterou byl pověřen stavitel Albín Hofírek, pravděpodobně zajistila rovněž Karla Hladká, již bylo Národní správou k 2. (resp. 6.) květnu 1946 zapláceno mimo jiné za čištění po vojsku, za opravu ústředního topení, nákladního výtahu a podlah, za rám a pletivo plotu (asi zahrady), za železné stěny (při vzduchotechnickém zařízení?) a za zámečnické práce, ale také za stavivo a obklady, čištění po zednících a za tesařské práce. Tyto údaje byly znovu uvedeny ve vyúčtování Národní správy za dobu mezi 1. srpnem 1945 a 31. prosincem 1951, předaném s doklady o nákladech a výnosech 6. ledna 1952 účtárně KNV v Brně. Vedle nich se v něm objevily tyto další zajímavé položky: 4/ výpis Pražské úvěrové banky 28. 12. 1945 Grete Tugendhat, Venezuela (patrně první zmínka o místě jejího poválečného pobytu), 13/ oprava plotu, 15/ stavitel Neradil, 23/ zasklení firma Gattermayer, 31/ a 34/ Mañas, stavební oprava, 55/ xylolitová podlaha, 65/ oprava výtahu, 73/ izolace ústředního topení. Pokud jde konečně o rozsah dochovaného mobiliáře, je možno si o něm do jisté míry učinit představu z nedatovaného a nesignovaného soupisu a ocenění předmětů, uložených ve vile, a z ocenění předmětů, patřících do majetkové podstaty rodiny Löw-Beerů; šlo

možná o jednu z prvních akcí její Národní správy. Jeho identifikace je však možná jen z malé části, především ovšem u mobilních kusů, tj. vestavěných skříní, umývadel, kuchyňského sporáku, dřezu apod. Některé z věcí snad zůstaly, jak uvedeno, po nájemnících, naopak mnohé zas byly postupně rozkradeny nebo úplně zničeny. Jednotlivé položky na obou dokladech je sice možno vzájemnou konfrontací doplnit, a tak do jisté míry upřesnit, avšak ani potom není většinou patrné, zda příslušné předměty patřily bezpečně do původního vybavení vily a jaké v ní bylo jejich místo. Zařízení, uvedené v obou soupisech, bylo podle dalšího seznamu z 31. října 1945 dáno z větší části do prodeje.

III.

V červnu roku 1999 obdržel Jindřich Chatrný, správce sbírek a dokumentátor oddělení architektury a urbanismu Muzea města Brna obálku, odeslanou z Brna, v níž se nalézalo osm plánů vily Tugendhat. O tom, kdo plány, poslal, se lze jen dohadovat, byť se značnou pravděpodobností identifikace, poněvadž okruh odborně zainteresovaných osob o brněnskou moderní architekturu není velký; jeho zjištění však není podstatné, protože nejde o trestní záležitost. Podstatné je, že se tato grafická dokumentace dochovala a že doplňuje dosud známý brněnský a zčásti možná i newyorský soubor plánů a kreseb z doby vzniku projektu a samotné stavby.⁵¹ Jde o tyto plány:

1. Nárys severovýchodního, uličního průčelí. 1:100. Ozalid 427 x 713 mm, při horním a dolním okraji orámovaný tenkou linkou, podlepený plátnem a několikrát přeložený. Popsán vlevo nahoře: Haus Tugendhat, Brünn, u nárysu: Strassenansicht M. 1/100, vpravo dole: Der Bauherr Der Architekt s razítkem: Atelier Mies van der Rohe Berlin W. 35, Am Karlsbad 24 a se signaturou perem: i /m/. A /aufhage/. John. Pod tím: Blatt 7 a datum se zkrácenou signaturou: 16. 4. 29 Hz /=Hirz/. A tergo: razítko 441 a inkoustovou tužkou Strassenansicht. V horních rozích stopy po přichycení rýsováčky.
2. Nárys severozápadního, bočního průčelí. 1:100. Ozalid 426 x 710 mm, při horním a dolním okraji rámovaný tenkou linkou, podlepený plátnem a několikrát přeložený. Popsán vlevo nahoře: Haus Tugendhat, Brünn, u nárysu: Nordwestl. Ansicht M. 1/100, vpravo dole: Der Bauherr Der Architekt s razítkem: Atelier Mies van der Rohe Berlin W. 35, Am Karlsbad 24 a se signaturou perem: i. A. John. Pod tím: Blatt 8 a datum se zkrácenou signaturou: 16. 4. 29 Hz. A tergo: razítko 441 a inkoustovou tužkou Nordwestl. Ansicht. V horních rozích stopy po přichycení rýsováčky.
3. Nárys jihovýchodního, bočního průčelí. 1:100. Ozalid 425 x 718 mm, při horním a dolním okraji rámovaný tenkou linkou, podlepený plátnem a několikrát přeložený. Popsán vlevo nahoře: Haus Tugendhat, Brünn, u nárysu: Ostansicht M 1/100, vpravo dole: Der Bauherr Der Architekt s razítkem: Atelier Mies van der Rohe Berlin W. 35, Am Karlsbad 24 a se signaturou perem: i. A. John. Pod tím: Blatt 9 a datum se zkrácenou signaturou: 16. 4. 29 Hz. Do okenních tabulí ve 2. podlaží dodatečně tužkou vepsány číslice 12, 13, 14 a 406.-, 262.-, - Před přízemím zahradního průčelí tužkou kresba terénu (?). A tergo: razítko 441.
4. Nárys jihozápadního, zahradního průčelí. 1:100. Ozalid 441 x 715 mm, při horním a dolním okraji stopy po slabé lince, podlepený plátnem a několikrát přeložený. Popsán vlevo nahoře: Haus Tugendhat, Brünn, u nárysu: Gartenansicht M1/100, vpravo dole: Der Bauherr Der Architekt s razítkem:

Atelier Mies van der Rohe Berlin W. 35, Am Karlsbad 24 a se signaturou perem: i. A. John. Pod tím : Blatt 6 a datum se zkrácenou signaturou: 17. 4. 29 Hz. Do jednotlivých částí průčelí dodatečně vepsány číslice 6, 7, 8, 9, 10, 11 a 296.–, 427.–, 346.–, 290.–, 236.–, 639.–. A tergo: razítko 441. V horních a dolních rozích stopy po přichycení rýsováčky.

5. Vzdušné vytápění a klimatizace v 1. podlaží. 1:50. Ozalid 474 x 527 mm, rámovaný tenkou linkou a několikrát přeložený. Horní okraj odříznutý, na několika místech podlepený. Zdi položeny světle šedou, instalace vytápění a klimatizace zelenou, okrovou a červenou. Popsán vlevo nahoře: Villa Tugendhat Brünn, Luftheizung – Keller. II, vlevo dole: legenda a Brünn, im August 1929, M 1:50, uprostřed: Z. No 970, vpravo: J. L. Bacon a tužkou 1. podlaží. Dodatečné zásahy tužkou. A tergo: razítka F 2 a J. L. Bacon, Zentralheizung – Ventilation – Luftbefeuchtung, Brünn, tužkou Luftheizung – Keller, kresba s popisem Königsgarten a Überholt.
6. Vzdušné vytápění a klimatizace v 2. podlaží. 1:50. Ozalid 460 x 525 mm, rámovaný tenkou linkou. Popsán vlevo nahoře: Villa Tugendhat, Brünn – Luftheizung, Parterre, vlevo dole: Brünn, im Juli 1929, uprostřed: M 1:50 – Z. No 924, vpravo dole: J. L. Bacon a tužkou 2. podlaží. Zdi položeny světle šedou, zdroje vytápění a klimatizace zelenou, okrovou a červenou. Dodatečné zásahy tužkou. A tergo: razítka 441 a J. L. Bacon, Zentralheizung – Ventilation – Luftbefeuchtung, Brünn, tužkou Luftheizungsplan (Parterre).
7. Perspektiva vřetenového schodiště. Bez měřítka. Ozalid 282 x 222 mm, několikrát přeložený, při okrajích na několika místech poškozený. Kresba popsána: Blech Wange. Blech wie Wandstreichen sitzt direkt an der Wand. Vpravo dole: Wendeltreppe Haus Tugendhat. Při pravém okraji razítko: Atelier Mies van der Rohe Berlin W. 35, Am Karlsbad 24, pod ním: ab am (přeškrtnuté) 10. 10. 30. A tergo: razítko 441 C 19 a 28. VI. 1930 (22x).
8. Rozmístění mobiliáře ve 2. podlaží. 1:50. Ozalid 500 x 665 mm, několikrát přeložený. Popsán vlevo dole: Atelier Mies van der Rohe Berlin W. 35, Am Karlsbad 24, 28. Mai 1930, Bau Tugendhat Brünn, vpravo dole: Möblierungsplan (!) Erdgesch. 1:50. Dodatečné zásahy tužkou. A tergo: razítko 441, tužkou Gesamt Möblierung (2x).

Zdá se, že i tyto plány by mohly mít jistý význam pro poznání projektové fáze dějin stavby. Jednak většinou pocházejí z dubna 1929 a z následujících měsíců, tedy z doby, kdy konečná podoba stavby nebyla ještě zdaleka hotova a přinejmenším v detailech se neustále měnila; s přihlédnutím k Tegethoffově periodizaci mají nejbližší předprojektu B. Jednak, a to je důležitější, na rozdíl od další, popřípadě neúplné sady kopií těchto plánů v archívu oddělení architektury newyorského Muzea moderního umění tyto plány asi sloužily jako podklad konkrétní projektové práce na podobě stavby v pracovnách brněnské firmy Artura a Mořice Eislerových. To dokládají četné zásahy tužkou, pocházející buď od vedoucího stavby Hermanna Johna, nebo – což je neméně pravděpodobné – z okruhu provádějícího stavebního podniku a dalších zúčastněných firem. Zatím je možno jen předběžně upozornit například na nerozhodnost v utváření zahradního průčelí, u kterého projektant ještě stále počítal s vysunutým hlavním patrem (a tedy s pevnými okny) a s odsazeným volným schodištěm do zahrady: velké okenní plochy, známé například z uhlových perspektiv stavby z května (?) 1929, jsou tužkou rozděleny na dvě stejné části a na nárysu jihovýchodního průčelí je dvoulinkou (zed?) navrženo vysunutí i přízemní části; mimoto je na něm naznačena skutečná

výška svahu v těchto místech před jeho snížením, jež ovšem dobou vzniku nemusí být totožné s datováním plánů (John pracoval se staršími Hirzovými plány), což však může posoudit až jejich podrobná analýza a srovnání s dalšími plány a jejich tužkovými doplňky.

POZNÁMKY

- 1) Ein Wohnhaus der Moderne im Spannungsfeld seiner Zeit. In: *D. Hammer-Tugendhat / W. Tegethoff* (Hrsg.), Ludwig Mies van der Rohe. Das Haus Tugendhat. Wien-New York 1998, s. 43n.; W. Tegethoff, Das Haus Tugendhat – ein Schlüsselwerk der Moderne in Brünn. In: *Das Haus Tugendhat, Mies van der Rohe*, Brünn 1930. Salzburg 1999, s. 21n.
- 2) Za tuto laskavost jsou autoři povinováni srdečným díkem paní Mgr. Haně Brzobohaté z Moravského zemského archívu v Brně.
- 3) K tomu W. Tegethoff, *Ein Wohnhaus der Moderne im Spannungsfeld seiner Zeit*. L. c., s. 89 n.
- 4) Srov. A. Drexler, *The Mies van der Rohe Archive: An Illustrated Catalogue of the Mies van der Rohe Drawings in the Museum of Modern Art*. Sv. 2, New York-London 1986, s. 282 n.; sv. 5., New York-London 1990, s. 173 n. Dále W. Tegethoff, Die erhaltenen Zeichnungen und Pläne zum Haus Tugendhat. In: *Das Haus Tugendhat, Mies van der Rohe*, Brünn 1930. L. c., s. 113 n. a J. Sapák, tamtéž, s. 169 n.
- 5) Snad také uvedené stopy po rýsováčkách a podlepení plátnem i jejich zjevné opotřebování, pokud ovšem vše není dílem osmdesátých let. – Tyto okolnosti by také mohly vysvětlit místo jejich druhotného uložení. Po zrušení Eislerova podniku snad přešly do archívu brněnských Pozemních staveb, odkud si je neznámý zájemce o vilu Tugendhat mohl vyzvednout a zachránit tak před zničením po jeho nezodpovědné likvidaci na počátku devadesátých let. Překvapivým „nálezem“ se tak o něco snížil počet nezvěstných brněnských plánů, Tegethoffem (l. c., s. 127) odhadnutý s nezbytnou tolerancí na 42 kusů.